

روشنی و تربیت اجتماعی کودکان و نوجوانان
بر اساس قرآن و نهج البلاغه

مؤلفین

سعیدہ زارع

دکتر رمضان جہانیاں

(عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج)

سرشناسه	: زارع، سعیده، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: روش‌های تربیت اجتماعی کودکان و نوجوانان براساس قرآن و نهج البلاغه / مولفین سعیده زارع، رمضان جهانیان .
مشخصات نشر	: تهران: ندای کارآفرین، ۱۳۹۶ .
مشخصات ظاهری	: ۱۶۰ ص.
شابک	: 978-600-482-031-8
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: کودکان — سرپرستی — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع	: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. — دیدگاه درباره تربیت خانوادگی
موضوع	: Ali ibn Abi-talib, Imam I, 600-661 -- Views on domestic education
موضوع	: Child rearing -- Religious aspects-- Islam
موضوع	: بیت خانوادگی — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع	: Domestic education -- Religious aspects -- Islam
موضوع	: تربیت اخلاقی — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع	: Moral education-- Religious aspects -- Islam
شناسه افزوده	: جهانیان، رمضان، ۱۳۳۷ -
رده بندی کنگره	: BF۵۳۱/۴/۲۹۹ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	: ۶۴۴/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۸۵۶۳۹۰

نام کتاب	: روش‌های تربیت اجتماعی کودکان و نوجوانان بر اساس قرآن و نهج البلاغه
نویسنده	: سعیده زارع- دکتر رمضان جهانیان (عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج)
طراح جلد	: رضا کاوه
صفحه آرا	: اکرم ملک نژاد
تیراژ	: ۱۰۰۰
نوبت چاپ	: ۱۳۹۶ اول
قیمت	: ۱۴۵۰۰ تومان
شابک	: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۴۸۲ - ۰۳۱ - ۸

تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، نبش کوچه انوری، پلاک ۲۹

تلفن تماس: ۶۶۴۰۲۷۲۲

WWW.NedayeKarafarin.ir

فهرست مطالب

۱۳	فصل اول: تربیت
۱۵	عوامل مؤثر در تربیت
۱۷	تربیت و اقسام آن
۱۷	محیط تربیت
۱۷	مراحل تربیت
۱۸	روش‌های تربیتی
۱۹	تربیت در گذشت
۲۰	تعلیم و تربیت نوین
۲۱	اجتماعی ساختن محیط تربیتی
۲۱	چگونگی تحول تربیتی
۲۲	نقش بازی در تربیت
۲۳	مسئولان تربیت و مسئولیت‌سنجی آنها
۲۳	عوامل مؤثر در تربیت و ضرورت هماهنگی بین آنها
۲۴	راهکارهای تربیت دینی برای ساختار سازی ادی جسمی
۲۶	ویژگیهای روش اسلامی
۲۶	اهمیت «پرورش» در تربیت اسلامی
۲۷	تفاوت‌های فردی از نظر قرآن کریم
۲۷	اختلالات فردی و برنامه‌های تربیتی
۲۹	فصل دوم: مفهوم تربیت اسلامی
۲۹	روش اسلامی تعلیم و تربیت
۳۰	ویژگیهای تعلیم و تربیت اسلامی
۳۰	اهداف تعلیم و تربیت اسلامی
۳۱	مزایا و محدودیتهای اهداف دور و نزدیک
۳۲	تعلیم و تربیت در اسلام
۳۳	اهمیت تعلیم از دیدگاه معصومین (ع)

۳۳	روش تعلیم و تربیت در ایران بعد از اسلام
۳۳	ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت
۳۴	مهم‌ترین مراکز تعلیم و تربیت
۳۴	تحولات فرهنگ و تعلیم و تربیت
۳۶	صلاحیتهای اجتماعی و تعلیم و تربیت
۳۶	احتیاجات جامعه و تعلیم و تربیت
۳۶	فلسفه اجتماعی و تعلیم و تربیت
۳۷	فصل سوه تعلیم و تربیت کودک
۳۷	کودکی
۴۰	راههای تربیت درست کودک
۴۱	احترام به شخصیت کودکان
۴۲	عوامل مؤثر بر کودک
۴۳	فلسفه نوجوان
۴۳	ویژگی‌های دوره نوجوانی
۴۴	نیازهای دوره نوجوانی
۴۵	دوره‌ی نوجوانی و بلوغ
۴۷	نیازها و علایق نوجوانان
۴۹	مراقبت‌ها در نوجوانی
۵۳	ایجاد عادات مناسب
۵۴	عوامل مؤثر بر نوجوانان
۵۴	خانواده و نوجوان
۵۵	رابطه افقی والدین با نوجوان
۵۶	تأثیر خانواده بر نوجوان و حل مشکلات او
۶۱	بررسی وجود نوجوان در انواع خانواده‌ها
۶۲	روابط پدر و مادر و تأثیر آن بر تربیت فرزند
۶۳	آموزش آداب صحیح زندگی
۶۶	پرورش ایمان و اخلاق
۶۶	والدین و نوجوانان
۶۷	چگونگی رفتار با نوجوان

مشکلات نوجوان و جوانان	۷۱
فصل چهارم: تربیت اجتماعی	۷۷
جامعه	۷۷
تربیت اجتماعی	۷۹
ماهیت تربیت اجتماعی	۸۰
ماهیت تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع)	۸۱
تربیت اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه و قرآن	۸۹
اهداف تربیت اجتماعی	۹۱
اصول تربیت اجتماعی	۹۱
روش‌های تربیت اجتماعی	۹۴
۱- التّربی	۹۴
۲- عبرت از من	۹۹
۳- تشویق و تنبیذ	۱۰۵
۴- پیشگیری و کنترل	۱۱۵
۵- تعلیم	۱۲۰
۶- تقلید پذیری	۱۲۳
۷- موعظه و تذکر	۱۲۵
۸- محبت و مدارا	۱۲۹
۹- عفو و تغافل	۱۳۰
۱۰- حسن خلق	۱۳۱
۱۱- اظهار محبت به کودکان و نوجوانان	۱۳۲
۱۲- اظهار شادی در هنگام دیدار کودکان و نوجوانان	۱۳۳
۱۳- فروتنی و تواضع	۱۳۳
۱۴- رازداری	۱۳۳
۱۵- عدم تکبر و غرور	۱۳۴
۱۶- صداقت و شفافیت	۱۳۵
۱۷- سعه‌ی صدر	۱۳۵
۱۸- آموزش تعاملات اجتماعی	۱۳۶
۱۹- اعتدال‌گرایی	۱۳۷

۱۳۹	۲۰- دعوت به ایمان و عمل صالح
۱۴۱	۲۱- امر به معروف و نهی از منکر
۱۴۱	۲۲- آگاهی بخشی
۱۴۲	۲۳- ارتقاء معنویت کودکان و نوجوانان
۱۴۴	۲۴- یادآوری ارزش‌ها
۱۴۴	۲۵- توجه به نیازهای اقتصادی کودکان و نوجوانان
۱۴۵	۲۶- تعاون و تعامل
۱۴۵	۲۷- مودت و رحمت
۱۴۵	۲۸- حرک و تحول‌تدریجی
۱۴۵	۲۹- غلبه دفع
۱۴۶	۳۰- رقابت
۱۴۶	۳۱- همنشینی
۱۴۸	۳۲- محرومیت
۱۴۸	۳۳- همکاری
۱۴۹	ضرورت اتخاذ روش‌های متنوع در تربیت
۱۴۹	نقش عوامل مختلف در اتخاذ روش برخورد
۱۵۲	حاصل کلام

مقدمه

تربیت کودک فرایندی طولانی و به هم پیوسته دارد. امر تربیت و آغاز وظیفه مادری و پدری پیش از نزدیکی و انعقاد نطفه شروع می شود، زیرا نوع غذاهایی که والدین می خورند، هم در جسم تأثیر دارد و هم در روح و روان آنان. در نتیجه روحیات والدین و ویژگی های آنان از طریق ژن به فرزند منتقل می شود. (کریمی، ۱۳۸۷). انسان چون موجودی دویندی و شای جسم و روح است. این دو تأثیر متقابل بر یکدیگر دارند. از این رو نگاه مربی بر رومار باید به هر دو بعد معطوف شود (افروز، ۱۳۸۷).

کودکی از حساس ترین و سرنوشت سازترین دوره زندگی انسان است. شخصیت انسان و اساس خصوصیت های اخلاقی و رفتاری او در ابتدای کودکی خصوصاً در سنین مقدماتی عمر پیریزی می شود. علاقه زیاد به نادگاری و انعطاف پذیری در مقابل رفتار پدر و مادر و اطرافیان ویژه ی مرحله خردسالی و قبل از آن گذاشتن به دبستان است. به همین دلیل، همه معلومات، عادت ها و ویژگی های اخلاقی که در این دوره به دست می آید، ریشه دار و محکم در روح کودک باقی می ماند. بنیادی می شخصیت و چارچوب وجودی او را تشکیل می دهد. بر همان اساس شخصیتش شکل می گیرد (خلجی، ۱۳۹۱).

"بنا بر تحقیقاتی که به وسیله دانشمندان رفتارشناس صورت گرفته، بیش تر نابسامانی ها و بزهکاری های رفتاری در بزرگسالان، نتیجه تربیت غلط و برخورد ناصحیح در دوران اولیه رشد و آغاز سال های زندگی است. درواقع، اساس و پایه اصلی شکل گیری شخصیت انسان در دوران هفت سال اول زندگی است؛ همان دوران حساسی که کودک در کنار والدین به سر می برد" (فرهادیان، ۱۳۸۷).

امیرالمؤمنین (ع) به همین نکته تربیتی اشاره دارد که به امام حسن (ع) می فرماید: "دل کودک چون زمینی خالی است که هر بذری در آن پاشیده شود، می پذیرد، پس من پیش از آن که قلبت سخت و فکرته به امور دیگر مشغول شود، به ادب و تربیت تو مبادرت ورزیدم" نهج البلاغه، نامه ۳۰، ص ۱۲۱

از حکیمی پرسیدند: از چه زمانی تربیت را باید آغاز کرد؟ حکیم گفت: از بیست سال قبل از تولد (نهج‌البلاغه، کلمه ۱۵۱). پس به نظر دقیق، تربیت کودک حتی سال‌ها قبل از تولد طفل آغاز می‌شود، یعنی والدین قبل از فرزند دار شدن، زمینه‌ی رشد و هدایت را در خود ایجاد کنند و برای پدر و مادر شدن خود را آماده نمایند.

کودک از رفتار و کردار پدر و مادر و بزرگ‌ترها الگو برمی‌دارد. افرادی که درون منزل به امور تعبدی و دینی پای بندند، معمولاً دارای کودکان و نوجوانانی چنین خواهند شد. تربیت فرزند به تکرار نصایح و سماجت در موعظه نیست. هیچ‌چیز به اندازه عمل کارساز نیست. فرزند وقتی ببیند پدر یا مادرش در منزل بدزبانی می‌کند، دارای زبانی تند خواهد شد، پس باید علت بسیاری از ناهنجاری‌هایی را که در وجود کودکان و نوجوانانمان است، از رفتار و اعمال خود بدانیم. اگر پدر می‌خواهد فرزندش نماز اول وقت را غنیمت بشمرد، نازی ندارد به این که او را با زور و تهدید وادار به این کار کند. اصلاً در این مورد به حرف و موعظه نیازی نیست. بدون آن که چیزی بگوید، خود باید برخیزد. با اعتقاد بر این کار عادت کند تا ثمره‌اش را در وجود فرزند ببیند (فرهادیان، ۱۳۸۷).

تربیت اجتماعی درجایی تصوّر می‌شود که برای انسان‌های دیگر در اجتماع، حقوق و تکالیفی در نظر گرفته شود. زیرا "تربیت" فرایندی است که در بُعد اجتماعی هدفش تسهیل عمل به وظائف اجتماعی در مقابل سایر انسان‌ها در موقعیت‌های اجتماعی است. بنابراین لازمه یک نظام تربیت اجتماعی منسجم، در نظر گرفتن حقوق متقابل افراد انسانی، در جامعه می‌باشد و این نظام باید بتواند با ساده‌ترین روش‌ها تربیان خود را به حقوق اجتماعی یکدیگر آشنا ساخته و رفتار مطابق آن‌ها را در حواست نماید (حیدری، ۱۳۹۱).

تمامی مکاتب الهی و بشری این اصل را پذیرفته‌اند که در صورتی می‌توان به جامعه نظم و ثبات بخشید که حقوق و تکالیفی که برای انسان‌ها در نظر گرفته شده به خوبی مورد عمل قرار گیرد.

از دیدگاه امام علی علیه‌السلام مسلمانان در جامعه اسلامی با یکدیگر برادر بوده و میان آن‌ها حقوق و تکالیفی وجود دارد: «وَلَاخِيكَ عَلَيْكَ مِثْلَ الَّذِي لَكَ عَلَيْهِ؛ (حسن‌زاده، ۱۳۸۲، ص ۹۲). هر حقی تو به گردن برادرت داری، او هم به گردن تو

دارد.» از سوی دیگر، حضرت معیار جامعی برای انتخاب رفتار مناسب و شایسته در برابر سایر برادران دینی به دست می‌دهد که انسان با به کار بستن آن می‌تواند جامعه اسلامی را به گلستان ابدی تبدیل نماید، و با داشتن این قاعده کلی، دیگر نیاز چندانی به تعیین مصادیق در برخوردهای اجتماعی باقی نمی‌ماند. حضرت می‌فرماید: «ای کلمه حکم جامعه ان تحب للناس ما تحب لنفسک و تکره لهم ما تکره لها (همان، ص ۸۳). چه سخن حکیمانه جامعی است که هر چه برای خود می‌خواهی، برای مردم نیز همان را بخواه و آنچه برای خود نمی‌پسندی، برای آنان نیز نپسند (نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه، جلد دوم، ص ۴۱۵).

همان‌طور که می‌دانیم تربیت از جمله مباحثی است که در طول تاریخ مورد توجه بشر بود و تربیت یکی از مباحث مورد توجه ادیان و مکاتب مختلف در طول قرون و اعصار بوده است (حیدر، ۱۳۹۱). تربیت دارای ابعاد و جلوه‌های مختلفی است که یکی از مهم‌ترین آن، تربیت اجتماعی است. زیرا طبیعت خلق انسان به گونه‌ای است که به زندگی با دیگران گرایش و نیاز دارد و تکامل شخصیت وی بسته به حضور و نقش‌آفرینی او در اجتماع است. با درک این صریح، نیاز به تربیت فرد برای زندگی و حضور اجتماعی امری بدیهی است. زیرا اگر برعکس، امور مورد نیاز تربیت محقق نگردد، بروز مشکلات فراوان برای خود فرد و حتی جامعه در از انتشار نخواهد بود (خلجی، ۱۳۹۱). با وجود اینکه امکان تربیت فرد در دوره‌های مختلف زندگی میسر است، اما ارزش و اهمیت تربیت در دوران کودکی و نوجوانی با دوره‌های دیگر زندگی قابل‌مقایسه نیست. امام علی (ع) در حدیثی می‌فرماید: "دل کودک همچون زمین خالی است، که هر دانه‌ای در آن بیفشانند می‌پذیرد." (نهج البلاغه، نامه ۳۱، ص ۱۰۰).

بنابراین برای استنباط و یافتن روش‌های درست و مناسب برای تربیت اجتماعی کودک و نوجوان بهره‌گیری از منابع مختلفی وجود دارد که به تحقق می‌توان گفت منابع انسانی در زمره بهترین انتخاب‌ها قرار دارد. زیرا به اعتقاد ما این منابع از سرچشمه لایزال وحی نشأت گرفته و بدون تردید در آموزه‌های آن به جنبه‌ها، ضرورت‌ها و نیازهای زندگی انسان پرداخته شده است. از سوی دیگر بزرگان اسلام بیشتر از بسیاری از متفکران و اندیشمندان با نگاهی ظریف، دقیق و عمیق کودک و اهمیت دوران کودکی را مورد توجه خویش قرار داده‌اند. به‌عنوان مثال رسول اکرم (ص)

می‌فرمایند: رحمت خداوند بر پدری که در راه نیکی و نیکوکاری به فرزند خود کمک کند و چون کودکی، رفیق دوران کودکی وی باشد، و او را عالم و مؤدب بار آورد. " (باقری، ۱۳۸۴) امام علی (ع) نیز فرمودند: کسی که کودکی دارد باید راه تربیت او خود را تا سرحد طفولیت و کودکی تنزیل دهد. (همان، ص ۷۰). این روایت‌ها به‌عنوان مثنوی از خروارها شهادی بر این ادعا می‌باشد.

با این وجود به‌جاست که با نگاه دقیق و موشکافانه به دنبال استنباط و تبیین روش‌های تربیت اجتماعی کودک و نوجوان در منابع غنی اسلامی باشیم. منابع اصلی آموزه‌های اسلامی مشتمل بر قرآن، احادیث و سیره ائمه معصومین علیهم‌السلام است. اما با توجه به محدودیت، تنها دو منبع ارزشمند اسلامی یعنی قرآن و نهج‌البلاغه مورد کنکاش و بررسی قرار خواهد گرفت. قرآن که پیامبر عظیم‌الشان اسلام (ص) درباره آن می‌فرمایند: "هر که ظاهر علم، بشینیان و آیندگان از اول تا به آخر دنیاست. در قرآن کاوش و تأمل کند." (شده، ۱۳۸۰) کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه نیز که آخ القرآن خوانده می‌شود، برگزیده گفته‌ها و گفته‌های امام اول شیعیان حضرت علی (ع) است که پیامبر اسلام درباره ایشان نیز می‌فرماید: "هر کس که علم قرآن برایش پوشیده است و از من یاد نگرفته و نشنیده است، باید به علی (ع) رجوع کند. زیرا او ظاهر و باطن و محکم و متشابه آن را همان‌گونه که می‌دانم، می‌داند." (قائمی، ۱۳۷۸).

طبیعت خلقت انسان به‌گونه‌ای است که به زندگی با دیگران گرایش و نیاز دارد و تکامل شخصیت وی بسته به حضور و نقش‌آفرینی او در اجتماع است. با درک این ضرورت نیاز به تربیت فرد برای زندگی و حضور اجتماعی امری بدیهی است (شکوهی، ۱۳۸۰). زیرا اگر برای امر مذکور تربیت محقق نگردد بروز مشکلات، فراوان برای خود فرد و حتی جامعه دور از انتظار نخواهد بود. پس هدف در تربیت اجتماعی این است که کودک برای زندگی جمعی، گستره وسیعی از تلاش‌های مربیان را می‌طلبد (قائمی، ۱۳۷۸). از توجه به ایجاد یا حتی حذف پاره‌ای از ویژگی‌های شخصی و شخصیتی گرفته تا ایجاد دسته‌ای از توانمندی‌های اجتماعی که تمام این تلاش‌ها باید نظام‌مند باشد و بر اساس روش‌های درست انجام گیرد برای استنباط و یافتن روش‌های درست و مناسب برای تربیت اجتماعی کودک قابلیت بهره‌گیری از منابع مختلفی وجود دارد که به تحقیق می‌توان گفت منابع اسلامی در زمره بهترین انتخاب‌ها قرار دارد. به‌عنوان مثال،

رسول اکرم (ص) می‌فرمایند: ((رحمت خداوند بر پدری که در راه نیکی و نیکوکاری به فرزند خود کمک کند و چون کودکی، رفیق دوران کودکی وی باشد، و او را عالم و مؤدب بار آورد)) (فلسفی، ۱۳۶۲). ایشان در جای دیگر می‌فرمایند: ((خدای رحمت کند کسی را که، آنچه را کورک در قوه و قدرت داشته و انجام داده است از او قبول کند، آنچه انجام آن برای کودک سنگین و طاقت‌فرسا است از او نخواهد)) (همان). امام علی (ع) نیز فرموده‌اند: ((کسی که کودکی دارد باید در راه تربیت او خود را تا سر حد طفولیت و کودکی تنزل دهد)) (همان، ص ۷۰). این روایات به‌عنوان مشتی از خروار شاهی بر ادعای مذکور است. این نکته را نیز از نظر نباید دور داشت که این بیانات در روزگار غریب‌نشین شده است که غریب‌ها هنوز کودکان را ((گنهکاران بالفطره)) می‌شناختند و کودکان تا قبل از سر زنده‌مندی محرومیت‌های بسیار و ضرب و جرح عذاب‌آوری را تحمل می‌کردند (دلشاد، ۱۳۸۹). با این وجود به‌جاست که با نگاه دقیق موشکافانه به دنبال استنباط و تبیین روش‌های تربیت اجتماعی کودک در منابع غنی اسلامی باشیم. منابع اصلی آموزه‌های اسلامی مشتعل به قرآن، احادیث و سیره ائمه معصومین علیهم‌السلام ائمه است، اما با توجه به محدوده‌ها تنها دو منبع ارزشمند اسلامی یعنی قرآن و نهج‌البلاغه مورد کنکاش و بررسی قرار گرفته است (شکوهی، ۱۳۸۰).